

מחובר לקרקע*

איתי אליצור

מצאנו בהלכה בתחומים רבים, שלצמח המחובר לקרקע יש גדר מיוחד. מהותו של צמח כזה היא מיוחדת ושונה מזו של צמח שאינו מחובר לקרקע. בתחומים מסוימים נחשב הצמח המחובר לקרקע כקרקע. למשל לענין קנין – צמח המחובר לקרקע אינו נקנה במשיכה כמטלטלין¹. אלא בכסף, בשטר ובחזקה, כקרקע. וכן לענין שבועה² – אין נשבעים על צמח המחובר לקרקע, כדן קרקע, ולא כדן מטלטלין. על צמח שאינו מחובר לקרקע (כגון צמח הצומח בעציץ שאינו נקוב). לא חלים דינים אלה, והוא כמטלטל לכל דבריו. אפי' אם הוא צומח, גדל ונותן פירות כמו הצמח המחובר לקרקע.

הנושא "מחובר לקרקע" טעון ביאור בשתי נקודות:

(א) מהו בדיוק מחובר לקרקע? מה מגדיר את הצמח כמחובר לקרקע ונותן לו דין קרקע? הרי אפי' רגבי האדמה המהוים את הקרקע ומהם עולה הצמח הם מטלטלים לכל דבר³. ובמה מיוחד הצמח העולה מהם שהוא נחשב לא רק כמחובר לקרקע, אלא אפי' כקרקע עצמה? (ובפרט שקרקע היא, בד"כ, מושג דרמימדי שנמדד במדות של שטח, ויש לשאול איך דבר תלת-מימדי ומטלטל בפעל יכול להקרא קרקע).

(ב) מה ההבדל ההלכתי בין צמח מחובר לצמח שאינו מחובר? השאלה שתדון בהרחבה במאמר זה היא השאלה הראשונה, דהיינו מה מוגדר מחובר לקרקע.

את התשובה לשאלה זו אפשר למצוא ע"י עיון במקומות שונים בש"ס שעוסקים במקרים בהם יש גורם מסוים שמפסיק בין הצמח לבין הקרקע. מטרתו של מאמר זה היא לנתח את המקורות האלה, ולנסח על-פיהם הגדרה מדויקת למושג "מחובר לקרקע", שעל-פיה נוכל לקבוע גם לגבי מקרים שלא זכו להתייחסות בש"ס⁴, אם הם נחשבים מחוברים לקרקע או לא. או, במלים אחרות: מה מפסיק⁵, או מבדיל, בין הצמח לבין הקרקע.

* הכותרות הפנימיות במאמר זה הודפסו כדי להקל על הקורא. ניתן להתעלם מהן.

1. גטין כב.

2. שבועות פ"ו משניות ה' ו'.

3. גטין כב, לגבי קנין עציץ נקוב.

4. במהלך המאמר הועלו מספר מקרים בהם צריך לדון ע"פ העקרונות שיועלו. למשל: דינו של הצומח בעציץ נקוב שנמצא על, או מעל, רצפה לא טבעית, או בתוך צלחת שאינה נקובה, או צמח הגדל בספינה ששטה בתוך בריכה מלאכותית, או בתוך מטוס, מה דין צמח הגדל בתוך שקערורית טבעית בסלע, או בכלי עשוי פלסטיק, ועוד מקרים רבים שלא זכו להתייחסות בש"ס.

5. במהלך המאמר השתמשתי בשני הבטויים "מפסיק" ו"מבדיל".

הגדרת מחובר לקרקע

הגמ' במנחות⁶ מביאה שתי בריתות סותרות, אחת מהן אומרת: "שבגג, שבחרבה, שבעציץ ושבספינה – מביא וקורא". השניה אומרת: "שבגג, שבחרבה, שבעציץ ושבספינה – מביא ואינו קורא" הגמ' מתרצת את הסתירה כך: "גג אגג לא קשיא – הא בגג דמעררה, הא בגג דבית. חרבה אחרבה לא קשיא – הא בחרבה עבודה, הא בחרבה שאינה עבודה. עציץ אעציץ לא קשיא – הא בעציץ נקוב והא בעציץ שאינו נקוב. ספינה אספינה לא קשיא – הא בספינה של עץ והא בספינה של חרס", עולה מכאן שיש הבדל בין צמח שגדל בקרקע טבעית שתחתיה יש חלל, לבין צמח שגדל על גג בנוי. כן יש הבדל בין עציץ נקוב, שהצומח בו נחשב מחובר, לבין עציץ שאינו נקוב, שהצומח בו נחשב תלוש. וכן בין צמח הגדל בכלי-עץ לבין צמח הגדל בכלי-חרס.

ר"ת⁷ בתוס'⁸ מסביר מה ההבדל בין כלי-עץ לכלי-חרס. הוא מסביר שהגדל בכלי-עץ נחשב מחובר לקרקע, כי כלי-עץ יותר מתלחח מכלי-חרס, כלומר: הוא יותר חדיר לנוזלים, והוא מעביר נוזלים מהקרקע אל תוכו, לכן הגדל בו יחשב מחובר לקרקע, משא"כ חרס. חרס אטים למים והצמח הגדל בו מבודד לחלוטין מן-הקרקע. ולכן הגדל בו לא נחשב מחובר לקרקע. עולה מדבריו שגדר חבור צמח לקרקע הוא האפשרות לינוק ממנה מים⁹.

ע"פ סברא זו של תוס' ניתן להסביר מקורות רבים בש"ס שגם מהם נראה שהגדר הוא אפשרות ליניקת-מים. גם זה שאמרנו שעציץ נקוב נחשב מחובר ועציץ שאינו נקוב – לא¹⁰. מסתדר לפי העקרון הזה: אם הכלי שלם – הוא מבדיל את תוכו מהקרקע שתחתיו כי נוזלים לא יכולים לעבור מהקרקע לתוכו, אבל אם יש בו נקב – הצמח שבתוך-הכלי יכול לינוק נוזלים מהקרקע דרך הנקב, ולכן הוא נחשב מחובר. בגמ' בשבת¹¹ כתוב "פרפיסא"¹² שהיה מונח ע"ג קרקע והניחו ע"ג יתדות – מחייב משום תולש, היה מונח ע"ג יתדות והניחו ע"ג קרקע – חייב משום נוטע". גם זה יוסבר לפי העקרון שהובא בתוס', כי הגמ' בשבת אומרת שאם הפרפיסא מונח באויר, ויש אויר בינו לבין-הקרקע – הוא לא נחשב מחובר לקרקע. זה מתחייב מן-העקרון שהובא בתוס' כי ברור שהצמח שבעציץ אינו יכול לינוק מים מן-הקרקע דרך האויר.

6. מנחות פד:
7. כדי לבנות את המאמר בצורה שוטפת, החלטתי להציג את המקורות הדנים בנושא אנב שיטות הראשונים השונות.
8. גטין ז: תוד"ה "עציץ נקוב" (מנחות פד: תוד"ה כאן בספינה).
9. ההגיון בכך יוסבר יפה ע"פ המדע של ימינו, האומר שאת רוב החומרים הדרושים לצמח הוא לוקח מן-האויר או מקרני-השמש, אבל את המים הוא יונק מן-הקרקע, זה תפקידה של הקרקע לגביו.
10. מלבד הגמ' במנחות שהזכרה לעיל, נזכר דין זה גם במקומות רבים אחרים, כגון: דמאי פ"ה מ"י, כלאים פ"ו מ"ח, שבת פ"י מ"ז, גטין לו. גטין כא: כב. ועוד.
11. שבת פ"א:
12. צמח שצומח בתוך כלי שדינו כדין נקוב, הוא בודאי מעביר מים, עיין רש"י.

ממה שנאמר עד כאן עולה שכל צמח שקשור לקרקע בצורה המאפשרת לו לינוק ממנה מים – נחשב מחובר לקרקע. ולכן אם יש בעציץ נקב – בכחו לקשר את הצמח לקרקע.

נקבו בארץ ונפנו בחו"ל

לפי"ז לא ברורה שיטת-רבא בגטין כב ע"א. שם יש מחלוקת בין אביי לרבא לגבי עציץ שהצמח העולה בו נמצא בארץ אבל נקבו בחו"ל, או להיפך¹³. נשאלת שם השאלה האם יש קדושת-א"י על הפירות העולים בצמח הזה, והם יהיו חייבים בתרו"מ, או לא. אומר אביי שהולכים אחרי הנקב, אם הנקב בארץ – הרי שהצמח מחובר לקרקע-א"י, ופירותיו חייבים בתרו"מ, אם הנקב בחו"ל – הצמח אינו מחובר לקרקע-א"י ולכן פירותיו פטורים. שיטת-אביי ברורה מאד ע"פ הכללים שהוזכרו לעיל – כיון שבכלי יש נקב, הנקב מחבר את-הצמח לקרקע, כי דרך-הנקב הצמח יונק נוזלים מן-הקרקע. אם הנקב נמצא בא"י – יקשר הנקב את הצמח עם א"י, ואם לא – לא. הבעיה שם היא שיטת-רבא, רבא אומר שהולכים אחר מקום-הצמח. אם הצמח בא"י – הוא קדוש ופירותיו חייבים אף אם נקבו בחו"ל, ואם הצמח בחו"ל – הוא אינו קדוש ופירותיו פטורים מתרו"מ אפי' אם נקבו בא"י. שיטה זו מעוררת בעיה, כי אם הצמח קשור לקרקע ע"י הנקב, איך אפשר לומר שהוא יתקשר למקומו הגיאוגרפי כשהנקב במקום אחר? וניחא אם הוא לא היה מצריך כלל נקב, אז הייתי אומר שלפי רבא הגדר של התחברות לקרקע הוא אחר. אבל רבא מצריך נקב, גם לפי רבא צמח שיצמח בתוך כלי שאינו נקוב בא"י יהיה פטור מתרו"מ ולא יחשב מחובר, אז איך ע"י נקב בחו"ל הוא מתקשר לקרקע-א"י?

על השאלה הזאת אפשר לענות ע"פ מה שאמרנו בפתיחה למאמר. צמח המחובר לקרקע הוא בעצמו קרקע לענינים מסוימים, הוא גדר בפ"ע, הוא לא רק מחובר לקרקע, הוא בעצמו קרקע. הוא נקנה בקנין-קרקע וחלים עליו עוד דינים שחלים על קרקעות בלבד. כלומר: צמח הוא גדר מיוחד שחל על המחובר לקרקע, כלומר (ע"פ האמור לעיל): דבר שבכחו לינוק נוזלים מן הקרקע. תפקידו של הנקב הוא להגדיר את הצמח כצמח, ולתת לו חלות של שם חיוב מעשרות. לשם כך יועיל גם נקב בחו"ל. אבל המחייב לענין-קדושה הוא מקומו הגיאוגרפי¹⁴.

13. כלומר: עסקינן בעציץ העומד על הגבול.

14. גדר זה בקדושה פותר בעיה גדולה: אם תגדיר גם קדושה כאפשרות ליניקה, מה תעשה בצמח שצומח בסמוך לגבול? הרי ברור שהוא מושך מים גם מצדו השני של הגבול, וראיה מהמקרה דון, אלא כל הקרקע היא גוש גדול של עפר והמקום בו נטוע הצמח מכריעו לענין קדושה, גם במקרה דון אנו מתייחסים אל כל הקרקע כאל גוש גדול של עפר, והנקב מצרף את העפר שבעציץ לגוש הזה, ולכן הצמח הנטוע בו דון כאותו דין בו דון כל העפר שעל-פני הקרקע, והמקום בו הוא גדל מכריעו לענין קדושה.

ראיה מכלאים

אפשר להביא ראיות נוספות לכך שצמח מנותק אינו מוגדר צמח. או לפחות, שזריעה במנותק אינה זריעה. הגמ' במנחות ע. מדברת על זריעת-כלאים בעציץ שאינו נקוב, ואומר שם שמואל שזה אסור, כלומר: אסור מדרבנן. שואל אביי: מה החדוש? הרי כבר במשנה בדמאי¹⁵ ראינו שזריעה בעציץ היא זריעה מדרבנן. רואים משם שפשוט לו שמדאורייתא זריעה בעציץ לא נחשבת זריעה, והיא נחשבת זריעה רק מדרבנן, וכך הוא מסביר את דין חיוב תרו"מ בעציץ במשנה בדמאי: עציץ פטור מתרו"מ מדאורייתא כי הזריעה בו אינה זריעה, אך מדרבנן הזריעה בו היא זריעה. כלומר: אפילו אביי מודה שזריעה במנותק לא מוגדרת זריעה. והיא פטורה מתרו"מ.

ראיה מהכשר זרעים

עוד ראיה לכך שזריעה בתוך עציץ שאינו נקוב אינה מוגדרת זריעה אפשר להביא מהגמ' בשבת צה, הגמ' שם מתיחסת לדברי ר"ש במשנה. ר"ש פטור אפי' תולש מעציץ נקוב בשבת. לעומת רבנן שמחייבים תולש מעציץ נקוב ופוטרים רק תולש מעציץ שאינו נקוב. כלומר: ר"ש מתיחס גם אל עציץ נקוב כאל תלוש מן הקרקע. הגמ' שם אומרת שר"ש מתיחס לכל עציץ כאל תלוש מן הקרקע. מלבד לענין הכשר-זרעים¹⁷. הגמ' מביאה בריתא האומרת שלענין הכשר זרעים גם ר"ש מודה שבעציץ נקוב אין הזרעים מוכשרים, כי "התורה רבתה טהרה אצל זרעים, שנאמר: "על כל זרע זרוע אשר יזרע"¹⁸. כלומר: כל זריעה שהיא, ואפילו בעציץ נקוב, מוציאה את הזרעים מידי הכשר. אבל גם הוא אומר שזריעה בעציץ שאינו נקוב כן מכשירה את הזרעים (כמו התנא בעוקצין פ"ב מ"י). ומכאן ראיה שזריעה בעציץ שאינו נקוב אינה זריעה.

במשנה בעוקצין פ"ב מ"ט מובאת מחלוקת רבנן ור"ש בענין הכשר-זרעים וז"ל: "קישות שנטעה בעציץ, והגדילה ויצאה חוץ לעציץ – טהורה. אמר ר"ש: מה טיבה ליטהר? אלא הטמא בטמאתו, והטהור יאכל", רואים שלפי רבנן יציאת הקשות מהעציץ מטהרת את כל הקשות, בעוד שלפי ר"ש רק מה שיצא מן העציץ טהור. אך מה שבתוך העציץ – טמא (כלומר מקבל טומאה).

ע"פ הגדר שהובא לעיל, שמחובר הוא צמח שמסוגל לינוק מים מן הקרקע, המשנה הזאת מעוררת קושי גדולה: למה יציאת הקשות מן העציץ מטהרת אותה? (או לפחות את הענפים שיצאו (לפי ר"ש)) איך ע"י ענף מעל-הקרקע יכולה הקשות לינוק? הרי כל מה שיצא מן העציץ הוא ענף (ולא שרש). וגם ענף זה נמצא באויר מעל הקרקע. וכבר ראינו בהלכות-שבת שצמח הצומח באויר מעל הקרקע, אפילו

15. דמאי פ"ב מ"י.

16. שנחלק על רבא.

17. זרע שהוכשר, ע"י משקה, מקבל טומאה א"כ הוא זרוע בקרקע, או אינו מקבל טומאה. (ולענין הכשר-זרעים בעציץ עיין בעוקצין פ"ב מ"י).

18. ויקרא י"א ל"ז.

בתוך עציץ נקוב, לא נחשב מחובר לקרקע, והסברנו את זה ע"פ הגדר הנזכר לעיל, וא"כ – למה קשות זו נחשבת מחוברת לקרקע?

הרמב"ם¹⁹ מתרץ את הקושיא הזאת בצורה פשוטה, הוא הופך את פירוש המשנה בעוקצין. ראשית, הוא מסביר ששם מדובר בעציץ נקוב. שנית, מבאר הרמב"ם שהטהור הוא מה שבתוך העציץ והטמא הוא הענף שבחוץ. רבנן, כמובן, אומרים שכל הקשות מחוברת לקרקע. אך ר"ש אומר שהחלקים שיצאו מהעציץ לא כלולים ברבוי המיוחד של התורה לענין הכשר-זרעים.

פירוש זה של הרמב"ם הוא בעייתי כי בתוספתא²⁰. יש התייחסות לדין הזה ושם כתוב בפירוש "עציץ שאינו נקוב", אבל יש מי שגורס שם²¹ "נקוב" ולפ"ז שיטת הרמב"ם מסתדרת²².

גם לפי הגרסא הרגילה בתוספתא אפשר לתרץ את הבעיה שהעלינו ולומר שגם לרבנן התורה רבתה טהרה אצל זרעים. אבל רבנן לא יכולים ללמוד משם שזריעה בעציץ נקוב היא זריעה לענין הכשר-זרעים, כי לרבנן זריעה בעציץ נקוב היא זריעה לכל-דבר. ולכן הם מרבים את הזורע בעציץ שאינו נקוב והגדילה ויצאה חוץ לעציץ. הסבר זה לא מסביר למה לפי ר"ש הענפים שיצאו מן העציץ נחשבים זרעים. אך נראה שלר"ש יש שיטה משלו בסוגיא זו.

לסכום: הגדרים שהועלו עד כאן הם שמחובר לקרקע יקרא כל מה שיכול לינוק מים מן-הקרקע. וכל שהוא יונק מים מן-הקרקע מוגדר צמת. הוא מחובר לקרקע, וחלים עליו כל הדינים החלים על קרקע: הוא נקנה בכסף, בשטר ובחזקה כמו קרקע, (ולא במשיכה כמו מטלטלין), הוא חייב במצוות התלויות בארץ, וכו'. כל שאינו יכול לינוק מן הקרקע אינו מוגדר קרקע לכל הענינים הנ"ל.

בעוקצין פ"ב מ"י מופיע גדר אחר למחובר לקרקע שא"א להכשירו. שם כתוב שכל כלי שהשרשים יכולים לצאת ממנו אינו מכשיר את הזרעים. לא מופיע שם הגדר של יניקה. אבל אפשר לומר ששני-הגדרים הם אחד: כל צמח שיכול לינוק מן הקרקע. הן ע"י יניקה דרך דפנות-הכלי והן ע"י שליחת-שרש לקרקע מבעד לדופן הכלי, נחשב מחובר.

קושיא מצרור שעלו בו עשבים

אך קשה על העקרון הזה מהגמ' בשבת פ"א: האומרת שמתור לטלטל פרפיסא¹² בשבת לצורך כבוד-הבריות²³ והרי לפי דברנו טלטולו הוא תלישה. יתר על כן, במפורש נאמר שם שמתחייבים על הגבהתו מן הקרקע. את הקושיא הזאת אפשר לתרץ אם נאמר שמדובר שם בפרפיסא המונח כבר ע"ג יתדות ולא על הקרקע. אך

19. פה"מ שם, ובי"ד החזקה הל' טומאת אוכלין פ"ב ה"ט.

20. עוקצין פ"ב ת"ח.

22. עוד קושיא נגד הרמב"ם יש מהירושלמי בבאים שמשמע ממנו שדלעת שיצאה מעציץ שאינו נקוב אינה מקבלת טומאה, ועיין בסוף המאמר.

23. אסורים דרבנן נדחים מפני כבוד הבריות.

גם כך יש שם בעיה בדברי ר"ל המובאים שם ו"ל: "צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו, והתולש ממנו בשבת חייב חטאת" וזה קשה כי צרור שמותר לקנח בו הוא רק צרור שאינו מונח על-הקרקע (כי אם הוא מונח על-הקרקע – אסור להרים אותו) וא"כ למה יש חיוב חטאת על תלישה ממנו? הרי הוא לא תולש מן-הקרקע אלא מהמנותק מן הקרקע. וזה כמו תולש מעציץ שאינו נקוב, שהוא פטור?²⁴

על השאלה הזאת אפשר לענות ע"פ הגמ' בשבת קח. שם אומר אביי שהתולש בשבת פטריה שעלתה על אחן-הכלי חייב משום עוקר דבר מגדולו. מקשה עליו רב אושעיא מהמשנה האומרת שתולש מעציץ שאינו נקוב פטור. מתרץ אביי: "התם – לאו היינו רביתיה, הכא – היינו רביתיה"²⁵. כלומר: יש שני גדרים שונים, יש גדר תולש, והוא רק ממחובר לקרקע. ויש גדר עוקר דבר מגדולו. אביי לא חייב תולש פטריה מאוזן-הכלי מדין תולש אלא מדין עוקר דבר מגדולו וזה לא שייך בעציץ. גם כאן, בצרור שעלו בו עשבים, חייב לא מדין תולש אלא מדין עוקר דבר מגדולו. משום תולש לא חייב כי עסקינן בצרור שאינו מונח על הקרקע²⁶. ובזאת תורצה קושיתנו.

הריטב"א²⁷ בשבת קח. מקשה בשם התוס'²⁸ שהרי עוקר דבר מגדולו הוא תולדה של קוצר וקצירה יש רק בגדולי-קרקע. וא"כ הדרא קושיא לדוכתה – למה חייבים על תלישת פטריה מאוזן-הכלי, הרי היא אינה גדולי-קרקע, ומ"ש מעציץ שאינו נקוב? הריטב"א שם מתרץ בשם התוס' שכאן האסור אינו עוקר דבר מגדולו אלא נוטל-נשמה (וזה שכתוב בגמ' "עוקר דבר מגדולו" – לאו דוקא). אך אם-כך הדרא קושיא לדוכתה: מ"ש מעציץ שאינו נקוב, לפי תירוצו צ"ל שמה שאמרה המשנה "התולש מעציץ שאינו נקוב – פטור" מדבר על תולש צמח ביחד עם עפר שיכול לחיות ממנו. שאם לא – הוא חייב משום נטילת-נשמה, וזה דוחק גדול. אפשר לתרץ את דברי הריטב"א ולומר שלפי דעתו אסור נטילת-נשמה קיים רק במקום גדול, (וזה יסביר היטב למה נקטה הגמ' בלשון "עוקר דבר מגדולו") אך זה נראה דחוק. האו"ז²⁹ לא מקבל את דעת-התוס' שהובאה בריטב"א, הוא כותב ש"כל היכא דעוקר דבר מגדולו והוא מקום רביתיה – דחייב חטאת", מדבריו נראה שהוא סובר שכל העוקר דבר מגדולו, ואפי' אינו מחובר לקרקע, יש בו חיוב. הריטב"א עצמו הזכיר דעה האומרת שיש עוקר דבר מגדולו גם בדבר שאינו גדולי-קרקע, אך הוא הציג זאת במחלוקת בבלי-ירושלמי. כאן יש מקור לכך שבנגוד לדברי-הריטב"א, גם לפי הבבלי יש דין עוקר דבר מגדולו בתלוש. ותורצה קושיתנו – כאן עסקינן בצרור שלא היה

24. שבת פ"י מ"ו, ובגמ' – צה.

25. בתרוגס לעברית: שם – לא זהו (מקום) גדולו, כאן – זהו (מקום) גדולו.

26. זה הגיוני לפרש כך, כי סביר שגם הם הכינו צרורות לצורך כבוד-הבריות. מע"ש, כמו שאנו מכינים.

27. מתוך כ"י שטרם יצא לאור (החדשים על שבת הנמכרים היום כחדשי-הריטב"א, לא נכתבו ע"י הריטב"א אלא ע"י הר"ן).

28. לא מצאתי את התוס' הזה, אך זה מסתדר עם שיטתם, כמבואר לקמן.

29. הל' שבת ג"ו (הקוצר).

מונח על הקרקע כבר מבע"י, והוי כמו פרפיסא, שאם הוא מונח ע"ג יתדות הוא נחשב תלוש לענין-שבת וזה מסתדר טוב עם השיטה הכללית שהוצגה פה ומקורה בתוס'.

אלא שתוס'³⁰ בעצמם, סוברים שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות נחשב מחובר לקרקע, ומה שאמרה הגמ' שעציץ נקוב שהעבירו מהקרקע ליתדות או מיתדות לקרקע – חייב, אין הכוונה ממש חייב אלא אסור מדרכנן (יתכן שמה שהביא את תוס' לומר כך זו המשנה בעוקצין לגבי קשות שהגדילה ויצאה חוץ לעציץ).

זה דוחק את התוס' לומר שיש יניקה דרך אויר³¹. דבר שבמציאות קשה למצוא לו יסוד. אמנם לפי דברי המשנה בעוקצין³² שכל דבר שהשרשים יכולים לעבור דרכו אינו מבדיל נתן להסביר את דעתם ולומר שהיא נובעת מהעובדה ששרשים יכולים לעבור דרך אויר. אבל ג"ז לא כ"כ פשוט כי ברור שדרך הרבה אויר לא יעבור שום שרש. השאלה היא אם צריך אפשרות לשרשים לעבור בפעל, או שלא יהיה מונע ממשי בדרך, שאלה זו תדון בהמשך-המאמר.

המקור של תוס' לשיטתם הוא דברי ר"ל שהקשינו מהם לעיל, והם אומרים כך: אם התולש מהם חייב – ז"א שהם מחוברים. וא"כ איך מותר להרים אותם? משמע שאין אסור בהרמתם מן-הקרקע כי הם נחשבים מחוברים גם מעל-הקרקע. ואין לומר שעסקינן בצרור המונח ע"ג יתדות מבע"י וחייב מדין עוקר דבר מגדולו. כי ראינו בריטב"א שלפי התוס' אין עוקר דבר מגדולו אלא במחובר לקרקע. ולכן גם אם תאמר שחייב מדין עוקר דבר מגדולו – צריך להעמיד את דברי ר"ל במחובר לקרקע. (כנראה שגם בפטריה שעלתה על אוזן הכלי יסבירו התוס' שהיא יונקת מהקרקע דרך האויר ולכן חייב. רק בעציץ שאינו נקוב מודים תוס' שהוא תלוש כי הוא לא מסוגל לינוק כלל).

עולה מכאן שתוס' לשיטתם³³ נדחקים לומר שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות נחשב מחובר לקרקע, ועקב כך לומר שיש יניקה דרך האויר, כי הם עדיין מחזיקים בעקרונן שכל היונק מן-הקרקע הרי הוא כקרקע.

30. גטין ז: תוד"ה "דלמא לא היא", שבת פא: תוד"ה "והניחור".

31. המקורות הנ"ל, חולין קכח. תוד"ה "קישות", וגטין כב. ד"ה "בתר" (שם מדובר לא רק על יניקה דרך אויר אלא גם דרך ענפי-הצמח. זוהי כנראה שיטת-התוס', בהתאם לשיטתם בענין יניקה דרך אויר).

32. עוקצין פ"ב מ"י.

33. הבטוי "תוס' לשיטתם" הוא ביטוי בעייתי, כי היו מספר בעלי תוס' שנחלקו זע"ז לפעמים. ותוס' במסכת אחת יכול לסתור תוס' במסכת אחרת, ק"ו כאן שאפי' ר"ת (שהוא אחד בלבד) חזר בו, ולא הרי שיטתו בניטין כהרי שיטתו במנחות. אעפ"כ מעיון בדברי תוס' נראה שכאן שיטת תוס' היא שיטה אחת. (ואף ר"ת חזר בו רק בפרט המסוים המפורט במנחות פ"ד: תוד"ה "כאן בספינה") משום שבסמוך לתוס' בניטין המסביר את שיטתו בנוגע לחומר ממנו עשוי הכלי (עץ חרס וכד') מופיעה שיטתו בנוגע לאויר. והיא השיטה המופיעה בתוס' שבת.

קושיא מדין קציצת גט

עוד קושיא על העקרון הזה יש מהגמ' בגטין כא: שם דנה הגמ' בדברי-המשנה האומרת שאין כותבים גט על המחובר לקרקע. יש שם מחלוקת לגבי גט שכתוב על עלה של עציץ נקוב אביי אומר שהוא כשר, מפני שהוא³⁴ לוקח את כל העציץ ונותן לה. רבא אמר שזה פסול, גזירה שמא יקטום את-העלה ויתן לה. משמע ששניהם מודים שמעיקר-הדין אם נתן לה את העציץ כולו – כשר, ואם קטם עלה – פסול, מזה משמע שאם מגביהים עציץ מעל הקרקע אין כאן גדר של תולש, (ורק לקטימת עלה יש גדר כזה).

כדי לענות על הקושיא הזאת יש לדון בגדר של אסור מחובר בגט. לדין זה יש שני מקורות – מקור אחר שמובא בגמ'³⁵. שנאמר בתורה "וכתב... ונתן"³⁶. מי שאינו מחוסר אלא כתיבה ונתינה, יצא זה שמחוסר כתיבה, קציצה ונתינה. כלומר: כל מה שצריך לעשות מעשה בין כתיבתו לנתינתו – פסול. למה לומדים מהפסוק הזה דוקא קציצה (ולא מעשה אחר, שיפסול אם נעשה בין כתיבה לנתינה)? התשובה לשאלה זו היא פשוטה: צריך לכתוב את הגט בצורה שבה אפשר לתת אותו. (וזה מדויק מלשון הגמ': "שאינו מחוסר אלא"). אם הגט מחובר לקרקע – אי אפשר לתת אותו, צריך לקצוץ אותו קודם. ברור שבמקרה כזה הפסול חל רק על חבור פיזי לקרקע, ולא על עציץ שאפשר להרים אותו ולתת אותו. ובזמן הכתיבה – אין בעיה לתת אותו. המקור השני³⁷ לאסור מחובר הוא המלה 'ספר'³⁸, מה ספר מיוחד שהוא תלוש מן-הקרקע, יצא המחובר לקרקע, לפ"ז באמת יש סבה לאסור עציץ נקוב, נראה שאביי ורבא לא קבלו את התוספתא הזאת.

בראשונים מצאנו כמה דעות לפסול מחובר, יש דעה שקציצה לענין זה היא קציצה פיזית כלשהי, אפילו קלף, ולפ"ז בודאי לא קשה מכאן על דין מחובר לקרקע כי אין לו כל שייכות לכאן. ורק לקציצות פיזיות יש שייכות לענין זה. יש אומרים שכל קציצת דבר מחובר יוצרת בעיה, דעה זו חייבת להתבסס על כך שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות נחשב מחובר³⁹.

ראיה מדני קנין בעציץ

כתוב בגמ'⁴⁰ שעציץ נקוב שיש בתוכו צמח, שבוצע בו קנין-משיכה – רק העציץ נקנה, הצמח – לא. העציץ עצמו הוא מטלטל, ולכן הוא נקנה במשיכה, אבל הצמח

34. כלומר המגרש.

35. גיטין בא:

36. דברים כ"ד א'.

37. תוס' גטין פ"ב ת"ו.

38. דברים כ"ד א'.

39. על השיטות השונות בקציצת גט עיין במאמר "דין מחוסר קציצה" מאת מוטי גודמן, בגליון זה. (ואכן אלה שתולים דין זה במחובר לקרקע, לשיטתם התוס' מדבר בפירוש על הגבהה, אך הוא סובר שע"ג המונח ע"ג יתדות – נחשב מחובר).

40. גטין כב.

הוא מחובר לקרקע, ולכן יש לו דין קרקע והוא נקנה בכסף, בשטר ובחזקה בלבד. לפי מ"ד שיש יניקה דרך אויר – הכל פשוט וברור, אבל למ"ד אין יניקה דרך אויר, צריך לפרש שהמשיכה התבצעה ע"י גרירה על-הקרקע, כי אם הרים את-העציץ – גם הצמח נחשב תלוש מן-הקרקע והוא נקנה במשיכה. (תוס', לענין גט, מדברים בפירוש על קניין-הגבהה⁴¹, אבל תוס' לשיטתו שיש יניקה דרך אויר). כך הוא גם יצטרך לפרש את המשנה בכלאים⁴² האומרת "המעביר עציץ נקוב בכרם, אם הוסיף במאתים – אסור" גם שם יש לפרש שהעציץ העבר ע"י גרירה על הקרקע⁴³. האמוראים נחלקו בזה שם בירושלמי – שמואל אמר: "במעביר תחת כל גפן וגפן", ר' יוחנן אמר: "לאויר עשרה היא מתניתין" כלומר: כל מה שבתוך עשרה טפחים מעל-הקרקע – הרי הוא מחובר. יש לציין שכתוב שם "אוסר" ולא "מקדש", ולכן אפשר לומר שמדאורייתא זה בסדר כי מדאורייתא אינו נחשב מחובר.

ראיה מפרוזבול

אחת הראיות למ"ד אויר אינו מפסיק בין הצמח לבין הקרקע היא פרוזבול⁴⁴, כתוב בפירוש שאפשר לכתוב פרוזבול על ע"נ⁴⁵ המונח ע"ג יתדות. את הראיה הזאת אפשר לדחות ולומר⁴⁶ שפרוזבול אינו אלא מדרבנן, ובדרבנן הקלו⁴⁷. אבל זה קשה כי כתוב שעל עציץ שאינו נקוב כלל – א"א לכתוב פרוזבול⁴⁸. תוס'⁴⁹ לשיטתם מוסיפים ואומרים שמיעקר – הדיון לא היה צריך לאפשר כתיבת פרוזבול על עציץ מפני שאפשר לכלותו. אלא שלא פלוג רבנן בין קרקע לקרקע. זה מבוסס על-כך שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות הוא קרקע לכל-דבר, מ"ד אויר מבדיל יצטרך למצוא גדר-אחר לקרקע שאפשר לכתוב עליה פרוזבול.

קושיא מתוספתא בעוקצין

בעוקצין יש תוספתא⁵⁰ שמשמע ממנה בפירוש שאויר אינו מבדיל בין הצמח לקרקע לפחות לענין הכשר זרעים, כתוב שם שעציץ נקוב המונח ע"ג שתי יתדות אפילו

41. גטין כא: תוד"ה "יצא זה".

42. כלאים פ"ז מ"ח.

43. הרמב"ם (הל' כלאים פ"ה הלכ"ג) אומר שבמקרה כזה מקדש רק אם הניח תחת הגפן.

44. "אין כותבין פרוזבול אלא על הקרקע" כלומר: אם אין ללוח קרקע – הפרוזבול לא תופס, הגמ' דנה בשאלה מה מוגדר קרקע לענין זה.

45. יש שאלה האם כותבים פרוזבול על הצמח שבעציץ, או אפילו על העציץ עצמו, הואיל וראוי לגדל בו צמחים, וא"כ ברור למה לא חשוב שהוא ע"ג יתדות – ראוי לגדל בו צמחים מחוברים לקרקע, ולענין זה הוא כקרקע אצל הלוח, ברור שתוס' לא יקבלו סברא זו.

46. וכך אמר המאירי בגטין ז':

47. ואין לומר "כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון" כי לפרוזבול אין עקד מן-התורה, ועיין גטין סב. למעלה.

48. גטין לז.

49. ב"ק יב. תוד"ה "פרוזבול".

50. תוספתא עוקצין פ"ב ת"ז.

גבוה מן־הארץ אמה – אינו מכשיר את־הזרעים. אך ראינו כבר שלענין הכשר־זרעים יש גדרים אחרים.

שיטת רש"י לעומת שיטת ר"ת

אעפ"כ יש שיטות שונות בענין גדרי חבור לקרקע. רש"י⁵¹, למשל מפרש להיפך את דברי הגמ' במנחות⁵² "הא בשל עץ הא בשל חרס". רש"י מפרש שבשל עץ אין הצמח נחשב מחובר לקרקע, בשל חרס הצמח נחשב מחובר לקרקע. מסתבר שהעקרון של רש"י אינו יניקת־מים, מפני שהחרס אטים לגמרי למים. הסברא הפשוטה⁵³ אומרת שהעקרון של רש"י הוא שכל חומר שהוא זר לקרקע, יבדיל בין מה שמעליו לבין מה שמתחתיו, ולכן כלי־עץ הוא רשות נפרדת וכל מה שגדל בתוכו לא נחשב מחובר לקרקע. כלי חרס לעמתו, הוא בעצמו חלק מן־הקרקע, כי הוא עשוי מהחומר המרכיב את הקרקע. וכיון שהוא עצמו קרקע, לא יתכן שהוא יפסיק בין הצמח לבין הקרקע וגם מה שבתוכו יחשב קרקע. עולה מכאן שהעקרון של רש"י אינו צורך ביניקה בפעל מן הקרקע אלא שלא תהיה חציצה בין הצמח לבין הקרקע.

שני הגדרים שהעלינו, הן הגדר שתלינו בדעת־ר"ת בתוס', כלומר: אפשרות לינוק מן הקרקע, והן הגדר שתלינו בדעת־רש"י, דהיינו שלא תהיה חציצה לא טבעית בין הצמח לבין הקרקע, טעונום הסבר. מפני ששניהם מעלים בעיה קשה: עד איזה עומק צריך הצמח להתקשר עם הקרקע כדי להחשב מחובר? ברור שלאף צמח אין יכולת יניקת־נוזלים⁵⁴ המגיעה עד מרכז כדור־הארץ. הקרקע עצמה בנויה רגבים רגבים שכל אחד מהם נחשב מטלטל לכל־דבר⁵⁵. אפשר להסביר שברור שלא צריך אפשרות־יניקה בלתי מוגבלת עד אין סוף, אבל צריך צמח שאין תחתיו שום חומר שאינו מאפשר העברת־נוזלים, אבל גם גדר זה הוא בעיתי כי לפיו צמח שצומח בצורה טבעית⁵⁶ לגמרי בתוך שקערורית בסלע⁵⁷ – לא יחשב מחובר, בגלל הסלע שתחתיו, וזה לא מסתבר. אפשר לומר שכל חומר המונע מעבר־מים שנמצא מעל פני־הקרקע הטבעיים – מפסיק בין הצמח לבין הקרקע והופך אותו לתלוש מן הקרקע, אפשרות זו היא סבירה והיא תזכה, בע"ה, להתייחסות בהמשך. מ"מ צריך להבין את המושג "מחובר לקרקע", במה מתבטא החבור? כבר הוסבר לעיל שלצמח

51. מנחות פד: ד"ה "בספינה של חרס", גטין ז: ד"ה "עפר חר"ל הבא בספינה לארץ".

52. פד:

53. רש"י במנחות כותב "דשל ארץ היא" כהסבר לכך שחרס לא מבדיל. את זה אפשר להסביר בכמה צורות, אך הפשטנית ביותר היא זו שאמרנו, גם הרמב"ן בגטין כא: אמר משהו מעין זה.

54. נקטתי בעקרון של יניקה כדוגמא, ה"ה למ"ד שהעיקרון הוא העדר חציצה.

55. ראה מקינעצין גטין כב.

56. אע"פ שרוב המצוות התלויות בארץ חלות דוקא על גדולים שצמחו בצורה מלאכותית (ע"י נטיעה, זריעה, וכד'), ה"ה.

57. זה לא מקרה דמיוני, זה שכיח מאד. וכן צריך לשאול לגבי עציץ נקוב המונח בבית או במרפסת, על מַרְצָפוֹת וכד'.

מחובר לקרקע יש גדר בפ"ע, זה לא קשור לקרקע עצמה, והא ראייה – שיטת רבא לגבי נקבו בארץ ונופו בחו"ל⁵⁸, החבור לקרקע מחיל גדר מיוחד על הצמח, והופך אותו למושג הלכתי הקרוי "מחובר לקרקע", לאו דוקא מתוך שייכות לקרקע עליה הוא עומד. אליה אין לו שום קשר ממשי.

ע"פ הגדרות אלה צריך לבחון שוב את התיחסותנו לעציץ נקוב המונח על גבי יתדות, האם אויר יחשב חומר שמציאותו בין הצמח לבין הקרקע תנתק את הצמח מהקרקע? יש סברות לכאן ולכאן, אפשר לומר שאויר, אין בו ממש, ולכן הוא לא יפסיק בין הצמח לבין הקרקע, אבל אפשר לומר שאויר הוא ההפסק החזק ביותר בין הצמח לבין הקרקע, ודוקא מפני שאין בו ממש, אין קשר ממשי בין הצמח לבין הקרקע⁵⁹.

את העקרון שעל-פיו הוסבר רש"י לעיל, שהפסק בין הצמח לבין הקרקע נוצר ע"י חומר שאינו ממין-הקרקע שמפסיק בין הצמח לבין הקרקע, צריך להשוות עם מקומות אחרים שבהם מדבר רש"י על העקרון שמגדיר חבור לקרקע. בגטין כב. אומר רש"י⁶⁰ בדעת אביי הסובר שאזלינן בתר נקבו "שממש הוא יונק", הוא סובר שהולכים אחר מקום הנקב כי משם הוא יונק, ומכאן שהעקרון הוא בכ"ז יניקה. אך עדיין אפשר לומר שרש"י סובר כך רק בדעת-אביי.

לענין-שבת סובר רש"י⁶¹ שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות נחשב מחובר. ונימוקו: "דיונק מן-הקרקע ע"י הנקב, שמריח לחלוחית הקרקע. לא ברור על איזו יניקה בדיוק הוא מדבר ומהו ריח לחלוחית-הקרקע שרש"י מדבר עליו, אך ההסבר שהועלה לעיל בדעת-רש"י לא כ"כ מתקבל בעקבות המקורות האלה.

לכן נראה לפרש את דברי רש"י ע"פ שיטת-הרא"ש בהל' ערלה⁶². הרא"ש⁶³ סובר שחרס מחבר את הצמח לקרקע, ועץ – לא, ונמוקו – שהשרשים מפעפעים דרך החרס ויורדים לקרקע, משא"כ עץ. כלומר: זה מבוסס על העקרון המופיע במשנה בעוקצין שכל כלי שהשרשים חודרים אותו ויוצאים ממנו אינו מכשיר את הזרעים. השרשים יכולים לשבור כלי-חרס ולצאת החוצה, אבל לא כלי-עץ.

המאירי⁶⁴ מסביר בדברי-רש"י, שהחרס הוא ממין הקרקע ולכן הוא מעביר דרכו מים, כלומר: דרכו יש יניקה, ודרך עץ – לא. זה פירוש שמסדר טוב בגמ' אבל קשה למצוא לו אחיזה במציאות.

58. ראייה זו טובה אליבא דרבא לפי חלק מן-הראשונים.
59. ההבדל בין התפיסות האלה, מקורו בשאלה חשובה מאד בענין הגדרת מחובר לקרקע. האם מחובר לקרקע הוא מחובר בפעל או שאין דבר מפסיק ביניהם. אבל תליה זו אינה מוחלטת.
60. גטין כב. "ד"ה בתר נקבו".
61. שבת צה. ד"ה "התולש מעציץ נקוב".
62. קלח. אות ג'.
63. העקרון של הרא"ש הוא יניקה, כך מוכח משר"תו כלל ב' תשובה ד'.
64. גטין ז'.

קושיות ותרוצים על שיטת רש"י

תוס' ⁶⁵ מביאים כמה ראיות נגד רש"י:
(א) הגמ' בגטין ⁶⁶ שואלת מה דין גט שנכתב על חרס של עציץ נקוב. משמע מכאן שחרס צריך נקב כדי להקרא מחובר.
(ב) בשבת צה: כתוב שיש חמש מדות בכלי-חרס, אחת מהן: נקב כשרש קטן טהור מלהכשיר בו זרעים, מכאן שחרס צריך נקב כדי להקרא מחובר.
(ג) תוס' מביאים ראיה מכמה מקומות ⁶⁷ שהמלה "עציץ" כוונתה בד"כ לכלי-חרס, וכאן נאמר "עציץ" סתם.
(ד) בשבת קח. משוים את דין עציץ נקוב ושאינו נקוב לדין התולש פיטרא מאונא דחצבא ⁶⁸. ו"חצבא" הוא בד"כ של חרס.
כל המקורות הנ"ל מראים שחרס צריך נקב ונקב מועיל לו, וא"כ איך יכול רש"י לומר שרק עץ צריך נקב?
כל הקושיות הנ"ל קשות על רש"י בתנאי שמבינים שהחלוק שהגמ' במנחות עושה לגבי ספינה נכון גם לגבי עציץ ⁶⁹. אך אפשר לומר שדברי הגמ' שם נכונים לגבי ספינה בלבד, שבה עוסקת שם הגמ', ואלו לגבי עציץ כוליעלמא מודו שגם עציץ של עץ וגם עציץ של חרס אינם נחשבים מחוברים לקרקע אם אינם נקובים. סברא זו אינה נטולת-בסיס – חוץ מעצם העובדה שהגמ' במנחות עושה את החלוק בין עץ לחרס לגבי ספינה בלבד, ולגבי עציץ היא עושה חלוק אחר – מדברי רבא בגטין ז: אפשר להביא ראיה שיש הבדל בין עציץ לבין ספינה. שם דנה הגמ' במשנה המופיעה בחלה ⁷⁰ ו"ל: עפר חו"ל הבא בספינה לארץ חייב במעשרות ובשביעית, א"ר יהודה: אימתי, בזמן שהספינה גוששת, אבל אין הספינה גוששת – פטור". ר"ז משה שם את דין ספינה שאינה גוששת לדין ע"נ המונח ע"ג יתדות, הוא אומר שגם בע"נ המונח ע"ג יתדות תהיה מחלוקת ר"י ורבנן. רבא חולק עליו ו"ל: "דלמא לא היא, ע"כ לא קאמר ר"י התם אלא בספינה העשויה לברוח, אבל עציץ שאינו עשוי לברוח – לא. א"נ ע"כ לא קאמרי רבנן התם אלא בספינה, דלא מפסיק אוירא, דמיא כי ארעא סמיכתא דמיא ⁷¹. אבל עציץ, דמפסיק אוירא – לא".
שני החלוקים האלה של רבא נותנים לנו שני גדרים חדשים במחובר לקרקע. (א) דבר הקבוע בקרקע, ואינו עשוי לברוח. (ב) צמידות לפני-הקרקע (או לפחות התיחסות לפני-הקרקע) וחלוק זה טעון הרחבה.
חלוק זה בדעת-רבנן הוא הגיוני מאד לאור מחלוקת אחרת ⁷² בין ר"י ורבנן, זוהי

65. מנחות פד: תד"ה "כאן בספינה".

66. כא:

67. התוספתא בשביעית לגבי הטומן את הלוף בשביעית, ועוד.

68. כלומר: התולש פיטריה מאוזן הכד.

69. אך מדברי רש"י בגטין ז: ד"ה "עציץ" מוכח כמעט בעליל שרש"י אכן הבין כך.

70. חלה פ"ב מ"ב.

71. כלומר: המים הם כהמשך הקרקע.

72. גטין ח.

מחלוקת בגבולות הארץ, שמקורה בשאלה האם צריך פסוק כדי לכלול בתחום-א"י את האיים שבמים הטריטוריאליים שהתורה מצרפת לא"י, רבנן מצריכים פסוק⁷³ ור"י לא. נראה שייסוד-המחלוקת הוא כזה: רבנן מבינים שבים פני-הקרקע הם פני הים, ולכן כאשר התורה אומדת שהים הוא גבולו – היא מתכוננת לכל מקום שיש בו ים, לאיים צריך פסוק מיוחד. ר"י מבין שבים פני-הקרקע הם קרקעית-הים, אי הוא מקום שבו הקרקעית עולה אל מעל לפני-המים, אבל הוא נמצא בתחום-הים ולכן אינו צריך פסוק מיוחד, פשיטא שהוא א"י. כך נתן להבין גם את המחלוקת של רבנן ור"י לענין-ספינה: ר"י סבר שפני-הקרקע הם קרקעית-הים, ולכן – אם אין הספינה נוגעת בקרקעית-הים היא לא תחשב מחוברת לקרקע. אבל לפי רבנן פני-הקרקע בים הם פני-הים⁷⁴. ולכן הספינה לא צריכה לגעת בקרקעית-הים, מספיק שהיא תצוף על פני-הים. נראה שזה מה שבטא רבא במלים "מיא כארעא סמיכתא דמיא"⁷⁵. ואפשר לחלק גם בין החומר ממנו עשוי עציץ לבין החומר ממנו עשויה ספינה, כי גם סוג הקרקע שונה.

עולה מן-החלוקה הזו שגם לפי רבנן וגם לפי ר"י מים מבדילים בין הצמח לבין הקרקע. כך עולה גם מההו"א⁷⁶ שתוס'⁷⁷ מעלה, שאין מחלוקת בין ר"י ורבנן. ר"י רק מבאר את דברי-רבנן, אבל ר"ז בודאי סובר שהם נחלקים, ושלפי רבנן מים לא מבדילים בין הארץ לבין הצמח, ולפי ר"י – כן. וכנ"ל לגבי-אוויר.

תוס'⁸⁰, לשיטתם, לא מקבלים את החלוקה השני של רבא, שעולה ממנו שלכו"ע אויר מפסיק בין הצמח לבין הקרקע. הם אומרים שהחלוקה הזו הובא רק כדי לדחות את ההחלטיות שבדברי-ר"ז, אבל הם מקבלים את החלוקה הראשון, שעולה ממנו שאפי' לר"י אויר אינו מפסיק בין הצמח לבין הקרקע. חלוקה זו מתבסס על כך שעציץ קבוע בקרקע ולכן הוא נחשב מחובר גם אם הוא עומד ע"ג יתדות. בעזרת החלוקה הזו מנסים תוס' להוכיח את דעתם לענין-שבת, שאם הניח ע"ג יתדות עציץ שהיה מונח קודם ע"ג קרקע – פטור, כי גם ע"ג יתדות הוא נחשב מחובר לקרקע. אך אפשר להקשות עליהם קושיא גדולה: אם הם מתבססים על כך שעציץ נחשב מחובר כי הוא קבוע בקרקע – בזמן שהעציץ בידיים של זה שהניחו ע"ג יתדות הוא אינו קבוע בקרקע, ולפי החלוקה הזו צריך להיות חייב שתיים: אחת משום תולש, על הרמתו מן-הקרקע, ואחת משום נוטע, על הנחתו ע"ג יתדות, וזה רחוק מדברי-תוס', ולכן דבריהם קשים⁷⁸.

73. "וגבול" במדבר ל"ד ו', מזה למדים שגם האיים הם א"י, ואילו ר"י לומד שכל הים התיכון – לנו הוא.

74. לפי רבנן צריך לשאול מה יהיה דין ספינה ששטה בבריכה מלאכותית, האם גם שם פני-הקרקע הם פני-הים?

75. יש לציין שבמסכת עירובין (דף מג.) מתייחסים האמוראים לספינה השטה במקום בו עומק המים הוא יותר מ' טפחים כאל מקום שהוא יותר מ' טפחים מעל לפני-הקרקע. כלומר: פשוט להם שלענין ההוא פני-הקרקע הם פני-הים.

76. נראה שהרמב"ם קבל את ההו"א הזאת, שכן הוא פוסק שספינה שאינה גוששת אינה מחוברת (תרומות פ"א הכ"ג). ועיי"ש בגמ'. בתוס' וברבנו קרשקש (המיוחס לריטב"א).

77. גטין ז: ד"ה "א"ר יהודה אימת".

78. לר"י בלבד, עם רבנן הם מסתדרים.

מ"ד אויר מפסיק בין הצמח לבין הקרקע, יקבל דוקא את החלוק השני, ולא את הראשון.

קושיא נוספת על רש"י

תוס' 79 מקשים קושיא נוספת על רש"י: הגמ' במנחות שהובאה בפתיחת-המאמר באה לתרץ סתירה בין שתי בריתות. האחת אומרת: "שבגג, שבחרבה, שבעציץ ושבספינה - מביא וקורא". השניה אומרת: "שבגג, שבחרבה, שבעציץ ושבספינה - מביא ואינו קורא". הגמ' מחלקת לגבי כל אחד מארבעת-המקרים. כאשר בכל חלוק הדבר הראשון שהיא מביאה הוא המקרה שבו מביא וקורא. סביר שגם כשהיא אומרת "הא בשל עץ והא בשל חרס" הדבר הראשון, כלומר עץ, הוא המקרה שבו מביא וקורא. ולא חרס כפי שרש"י מנסה לטעון.

ע"פ קושיא זו, וע"פ החלוקים שהובאו לפניו, נראה שעץ דוקא, כיון שהוא סופג מים, יכול להמשיך את הקרקע גם אם היא עשויה מים (כלומר: בספינה). אך ע"פ הקרקע - לא.

אבל נראה שגם מי שהקשה את הקושיא הזו לא חש לה כ"כ, שכן הוא חוזר בו משיטתו הראשונה והעלה שיטה חדשה שקושיתו זו קשה גם עליה.

שיטת ר"ת⁸⁰ אחרי שחזר בו אומרת כך: כלי של חרס נחשב מחובר לקרקע רק אם יש בו נקב. כלי עץ יחשב תלוש גם אם יש בו נקב.

ארבע הקושיות הראשונות שהקשו תוס' על רש"י לא קשות על השיטה הזאת, אבל הקושיא מסדר החלוקים של הגמ' קשה גם על השיטה הזאת. חוץ מזה - צריך למצוא את ההגיון בשיטה הזאת. ועל כך, בע"ה, ידובר בהמשך המאמר. לסכום עד כאן:

העלינו שלשה גדרים אפשריים לדין מחובר לקרקע:

(א) יונק מן-הקרקע.

(ב) שאין דבר חוצץ בינו לבין הקרקע.

(ג) שהוא קבוע בקרקע (גדר זה הוא נספח לאחד משני הגורמים הקודמים, בנוסף להם צריך קביעות בקרקע).

שני הגדרים הראשונים מכילים את המושג "קרקע", צריך להגדיר מהי קרקע ומהם פני-הקרקע.

דנו בהפסקות שונות בין הצמח לבין הקרקע:

(א) צמח שגדל בתוך כלי שעשוי מעץ או מחרס.

(ב) צמח שגדל באויר (כגון ע"ג יתדות).

(ג) צמח שגדל מעל מים (כגון בספינה).

העלינו שלש שיטות לקביעת גדר מחובר בכלי:

(א) הגדל בכלי חרס נחשב מחובר, הגדל בכלי-עץ נחשב מחובר רק אם יש בו נקב.

79. גטין ז: תד"ה "עציץ".

80. מנחות פ"ד: תד"ה "כאן בספינה".

ב) הגדל בכלי-עץ נחשב מחובר, הגדל בכלי חרס נחשב מחובר רק אם יש בו נקב.
 ג) הגדל בכלי עץ נחשב תלוש, הגדל בכלי חרס נחשב מחובר רק אם יש בו נקב.
 לגבי אויר ומים: ראינו שכבר בימי התנאים היתה מחלוקת בדבר והיא נמשכת באמוראים ובראשונים.

השיטות השונות בראשונים

הרמב"ן⁸¹ סובר כמו פירושו הראשון של ר"ת, והוא דוחה את רש"י בדחיות שבהן משתמש ר"ת, הוא מעלה הו"א לפרש את רש"י ולומר שעציץ של חרס חייב במעשרות ובשביעית אפי' אם אינו נקוב כיון שחרס הוא מי'אדמה והצמח צומח ישר מתוך האדמה, אבל למרות שהוא חייב במעשרות ובשביעית הוא אינו מוגדר מחובר לקרקע (כנראה לענין גט⁸²) אם אין בו נקב. (הוא מתבסס על כך שלא צריך מחובר כדי להתחייב, נראה שזה מבוסס על שיטת-רבא) הוא דוחה את הפירוש הזה ואומר שאין לו עיקר.

הרמב"ן⁸³ מנמק את-העובדה שעציץ שאינו נקוב של חרס אינו מחובר בכך שחרס מפסיק יניקת-הקרקע, ועץ לא.

בעקבות-הרמב"ן הלכו גם הרשב"א⁸⁴, הריטב"א⁸⁵ ורבינו קרשקש⁸⁶. הרמב"ם לא מזכיר⁸⁷ כלל חלוק בין עץ לבין חרס. העקרון העולה מדברי הרמב"ם הוא שמדאורייתא רק מה שיונק דרך השרשים יחשב מחובר לקרקע ויש לו גדר קרקע. (ורבנן גזרו גם על דברים שאינם מוגדרים קרקע, שיחולו עליהם מקצת דיני קרקע).

מהל' שבת⁸⁸ ברור שהוא סובר שאויר מבדיל בין הצמח לבין הקרקע, כי הוא פוסק שהמגביה עציץ נקוב מעל-הארץ חייב⁸⁹ (עקב כך גם ברור ממנו שעוקר דבר מגדולו ותולש הם שני-דברים⁹⁰).

גם לגבי המעביר עציץ נקוב בכרם הוא כותב⁹¹ שלא קדש א"כ הניח תחת-הגפן. אבל אסור גם אם לא הניח. נושאי-כליו מבארים שם שהכונה אסור מדרבנן. גם מים מבדילים בין הצמח לבין הארץ לפי הרמב"ם, הוא כותב⁹² בפירוש שהגדל בספינה שאינה גוששת - פטור מתרו"מ.

81. גטין כא:

82. נושא הדבור הזה ברמב"ן הוא גט.

83. גטין ז:

84. גטין ז: ד"ה "אמר ר' זירא".

85. (בהוצאת מוסד הרב קוק) גטין ז: ד"ה "אר"ז".

86. (המיוחס לריטב"א) גטין ז: ד"ה "באנו למחלוקת".

87. אני, מ"מ, יגעתי ולא מצאתי.

88. פ"ח ה"ד.

89. וכאשר הרמב"ם כותב "חייב" הכונה היא - מדאורייתא.

90. הל' שבת פ"ח ה"ג.

91. הל' כלאים פ"ה הלכ"ג. (ועיי"ש גם בהלט"ז, בכס"מ וברדב"ז).

92. הל' תרומות פ"ה הלכ"ג.

מובן שהוא פוסק כרבא לגבי נופו בארץ ונקבו בחו"ל או להיפך, והוא סובר שהולכים בעציץ אחרי הנוף⁹³. באילן הנוטע בארץ הוא סובר שהולכים אחר-השרשים⁹⁴, כלומר: לפי הרמב"ם הולכים אחרי השרשים, לא אחר-הנקב ולא אחר-העלים. מיקום השרשים הוא המכריע לגבי קדושת-א"י, ויניקתם ממחובר לקרקע-עולם היא המכריעה לענין חבורם לקרקע – אם אינם מחוברים לקרקע, אפילו בא"י – פטורים. הוא כותב שכלים⁹⁵ שהשרשים יכולים לבקוע בהם הרי הם כנקובים והם מחוברים לקרקע. בכלי⁹⁶ ששרשים של עץ חזקים דים כדי לבקוע דרכו, אך לא שרשי צמחים רכים יותר, כל צמח שיכול לבקוע דרכו – יחשב מחובר, וכל צמח שאינו יכול לבקוע דרכו – יחשב תלוש.

הוא סובר⁹⁷ שמדאורייתא מותר לזרוע כלאים בעציץ, ומכאן שלדעתו זריעה בתלוש אינה זריעה מדאורייתא.

לסכום: נראה שדעתו קרובה לדעה שהוצגה בראשית המאמר, עקרונותיו הם אותם עקרונות, אך הוא לא מתיחס להבדל בין עץ לבין חרס כי לדעתו שניהם לא עומדים בדרישות. (את הגמ' במנחות הוא לא מביא להלכה).

הראב"ד⁹⁸ מתלבט בין האפשרות שחרס מבדיל ועץ לא מבדיל לבין האפשרות ההפוכה.

המאירי אומר⁹⁹ שהעקרון המגדיר חבור לקרקע הוא יניקה ולכן חרס מפסיק ועץ לא. אבל הוא מביא דעה של גדולי-הרבנים¹⁰⁰, שדוקא חרס אינו מפסיק כיון שהוא ממין-הקרקע, ומין הקרקע – בטבעו למשוך את הלחות. מ"מ העקרון שיוצר חבור לקרקע הוא יניקה. מסבה זו הוא סובר שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות וספינה שאינה גוששת אינם מחוברים לקרקע.

את הבעיה הנובעת מדין פרוזבול הוא מתרץ בכך שבדרבנן הקלו. את¹⁰¹ הבעיה הנובעת מדין כתיבת גט הוא מתרץ בכך שהוא¹⁰² נותן לה את כל העציץ ובפעל אינו תולש. בעציץ סתום – כיון שהכל תלוש אין כאן מחוסר-קציצה. את¹⁰³ הבעיה העולה מדין צרור שעלו בו עשבים הוא פותר בכך שהצרור יניקתו מועטת, הוא אמנם קצת מחובר אבל לא לגמרי. לכן מותר לטלו אפילו מעל-הקרקע, תלישת העשבים ממנו אסורה מדין עוקר דבר מגדולו.

93. שם הלכ"ה.

94. שם הלכ"ד.

95. הל' טומאת-אוכלין פ"ב הי"א.

96. הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ח.

97. הל' כלאים פ"א ה"ב.

98. הל' טומאת-אוכלין פ"ב הי"א.

99. גטין ז'.

100. הכוונה, ככל-הנראה, לדש"י.

101. גטין כא'.

102. כלומר: המגרש.

103. שבת פא'.

הגהות אשרי¹⁰⁴ כותב שיש יניקה דרך אויר אבל היא פחותה מיניקה על הקרקע, ולכן מדרבנן אסור להגביה בשבת עציץ נקוב מעל־הקרקע, אבל אם שם בין הנקב לבין הקרקע חומר שמפסיק את היניקה לגמרי – חייב. הדוגמאות שהוא מביא לחומר שמפסיק לגמרי, הן בגד ועצים. לפי דעתו חומרים אלה מפסיקים את היניקה. הרא"ש¹⁰⁵ כותב שגדר מחובר לקרקע הוא יונק מן־הקרקע או שיכול לשלוח שרש לקרקע. חרס אינו הפסק כי השרשים שוברים אותו ועוברים דרכו¹⁰⁶, אבל עץ הוא הפסק.

אוייר אינו מהוה הפסק, לדעתו. נוטע או זורע על הגג – נחשב מחובר לכל דבר, ואפילו ר"ל¹⁰⁷ שאמר שמגג של בית לא מביאים בכורים התכון לומר שלא קוראים, אבל מביאים בכורים והם קדשים.

אוייר מעביר נוזלים יותר מחרס, לכן הגדל על גג נחשב יותר מחובר מהגדל בעציץ (ונו"מ לענין־בכורים)¹⁰⁸.

בנו, הטור, כותב שחרס אינו מפסיק בין הקרקע לבין הצמח, ועץ מפסיק, ל"ש עציץ ול"ש ספינה, – לענין ערלה¹⁰⁹. הוא כותב שעשבים שעלו על אוון הכלי נחשבים כמחוברים והתולשם בשבת חייב¹¹⁰.

נראה מדבריו שהוא סובר שאין הבדל מהותי בין תולש לבין עוקר דבר מגדולו¹¹¹, ושעוקר דבר מגדולו יש רק במחובר לקרקע. לכן הוא סובר שאוייר אינו מפסיק. גם חרס אינו מפסיק, עץ מפסיק א"כ יש בו נקב.

שיטה נוספת

אלה הן השיטות בראשונים, כל שיטה קובעת גדר מסוים לענין מחובר לקרקע, וכל שיטה נדחת בהסבר מקורות אחרים בש"ס.

יש שיטה נוספת, שמבינה בצורה אחרת לגמרי את המושג עציץ. לצורך הצגת השיטה נצא מתוך מחלוקת אב"י ורבא לענין נקבו בארץ ונופו בחו"ל¹¹². יצוין רק ששיטה זו בנויה על שיטת־רבא (שהלכה כמותו) בלבד. גם לשיטה זו, את אב"י צריך להסביר ע"פ העקרונות שהוצגו לעיל (כלומר: חציצה, יניקה וכד').

רבא מודה שעציץ שאינו נקוב אינו נחשב מחובר לקרקע, אעפ"כ הוא אומר שאם נקבו בארץ זורעיו בחו"ל, או להיפך, הולכים אחרי־הזרעים. על זה שאלנו: למה? אם הנקב הוא שמחבר את־הצמח לארץ, צריך ללכת אחר מקומו. ענינו שתפקידו של

104. שבת קעב: ד"ה "אע"פ שמגביהו".

105. תשובות הרא"ש כלל ב' תשובה ד' ובהל' ערלה קלח. אות ג'.

106. מקורו של הרא"ש הוא דברי הירושלמי בערלה פ"א סוף ח"ב, יובא לקמן בע"ה.

107. מנחות פד:

108. עיין רמב"ם הל' בכורים פ"ב ה"ט.

109. יר"ד רצ"ד.

110. אר"ח של"ו.

111. כמו תוס'.

112. גטין כב.

הנקב הוא ליצור קשר בין הצמח לבין האדמה בכלל, כדי להגדיר את הצמח כצמח (כלומר: כדבר מחובר לקרקע שיש לו דין קרקע זריעתו מוגדרת זריעה) אבל קדושתו נקבעת ע"פ המקום הגאוגרפי בו הוא נמצא ולא ע"פ האדמה שדרכה הוא נחשב מחובר לקרקע¹¹³. תירוץ זה יוצא מנקודת הנחה שתפקידו של הנקב הוא לקשר בין הצמח לבין הקרקע, כלומר: דרך הנקב מתקשר הצמח אל הקרקע. ע"פ השיטה החדשה המוצגת כאן לנקב יש תפקיד אחר לגמרי.

בשבת צה: אומר רבא: "חמש מדות בכלי חרס: נקב כמוציא משקה – טהור מלטמא גסטרא, ועדין הוא כלי לקדש בו מי חטאת. נקב ככונס משקה – טהור מלקדש בו מי חטאת, ועדין הוא כלי להכשיר בו זרעים. נקב כשרש קטן – טהור מלהכשיר בו זרעים, ועדיין הוא כלי לקבל בו זיתים. נקב כמוציא זיתים – טהור מלקבל בו זיתים, ועדיין הוא כלי לקבל בו רמונים. נקב כמוציא רמונים – טהור מכלום". על מימרא זו צריך לשאול וכי מה ענין הכשר זרעים אצל המדות בכלי-חרס? הכשר זרעים תלוי בחבור לקרקע, אם יש בכלי נקב שמוציא שרש קטן – הזרע מחובר לקרקע, ואם לא – לא. כאן אין חשיבות לשאלה האם הכלי הוא כלי ובאיזו מדה, כאן חשובה השאלה האם יש קשר בין הצמח לבין הקרקע. תפקידו של הנקב אינו להוציא את הכלי מתורת כלי (כמו בארבע המדות האחרות שרבא מזכיר) אלא ליצור קשר בין הצמח לבין הקרקע.

אלא י"ל שיש כאן חשיבות לשאלה האם הכלי הוא כלי ובאיזו מדה, ותפקידו של הנקב הוא כן להוציא את הכלי מתורת כלי. לפי שיטה זו עציץ שאינו נקוב אינו נחשב מחובר מפני שהצמח כנוס בתוך כלי, ולכן הוא מובדל מהסביבה (ומהקרקע) שבאזורו, ויש לו הגדרה עצמית בפני-עצמו. צמח שגדל בתוך כלי הוא חלק מהכלי. ובודאי שאין לו דין קרקע, אבל אם יש נקב – העציץ בטל מתורת-כלי ולכן הצמח שבתוכו יחשב מחובר. כך תוסבר גם שיטת-רבא לגבי נקבו בארץ ונפו בחו"ל. רבא לשיטתו: אם אין כלל נקב – הצמח הוא צמח שצומח בתוך כלי ולכן אינו מחובר. אבל אם יש נקב – לא חשוב איפה הנקב, הצמח לא גדל בתוך כלי ולכן הוא מחובר לקרקע. הוא מחובר לארץ שבה הוא נמצא כי אין שום סבה¹¹⁴ שיהיה מחובר לארץ אחרת¹¹⁵.

אין להקשות על השיטה הזאת, שמתוך גודל הנקב שקובע רבא לטהור כלי מלהכשיר בו זרעים (דהיינו: כשרש קטן) משמע שהגדר של חבור צמח לקרקע הוא אפשרות להוצאת שרש החוצה. כי הגדר של בטול מתורת-כלי הוא פסילת הכלי מלשמש בתפקידו. כלי שתפקידו לאגוד בתוכו את הצמח, נפסל מתפקיד זה אם יש

113. ההגיון פה הוא פשוט: ראינו דוגמאות רבות, חו אחת מהן, בהן צמח מתקשר לקרקע, ולא דוקא אל הקרקע שתחתיו, כגון גג של מערה וכד'. ולמעשה כל צמח פורש שרשים סביבותיו, ר"סדנא דארעא חד הוא" (קדושין כז:) ועיין לעיל הערה 14.

114. ואין שום ה"א שיהיה בהם קצת מן-הארץ שהעציץ עומד עליה, כי העציץ אינו בלי.

115. קשה על שיטה זו ממה שנאמר בגטין כב: שגם רבא מודה שאם הצמח שלח שרש דרך הנקב הוא הולך אחרי מקום הנקב, ויש לתרץ קושיא זו ולומר שלרבא העקרון הקובע לענין קדושה הוא השרשים. ושרש שיצא לקרקע העולם דרך הנקב הוא עקר יניקתו.

בו נקב ששרש קטן של הצמח יכול לצאת דרכו. ועוד: הסברנו שצמח הצומח בכלי אינו מחובר לאדמה כי הוא בתוך הכלי. צמח שיכול להוציא שרש החוצה אינו נחשב אגוד בתוך הכלי, ונראה שמסבה זו אם השרש יכול לחדור דרך הכלי החוצה הוא נחשב מחובר.

אפשר לתת סברא לשיטה זו: אם שותלים צמח בתוך כלי – העקר הוא הכלי, והכלי הוא מטלטל ולכן גם הצמח שבתוכו, שהוא חלק מהכלי, נחשב מטלטל. אבל אם שותלים צמח בתוך שבר-כלי, העקר הוא הצמח, והוא כמו גוש מהאדמה שיש בו צמח, והוא כחלק מהאדמה. כלומר: כלי הוא הגדרה עצמית, הוא לא חלק מהקרקע. ההבדל העקרוני בין השיטה הזאת לבין השיטות הקודמות הוא שבעלי-השיטות הקודמות הגדירו, בעזרת עציץ ושאר דינים, מהו מחובר לקרקע. השיטה הזאת מגדירה עציץ כלא מחובר, אך עדיין צריך לשאול מה כן נחשב מחובר לקרקע, ובהמשך לשאלה הזאת: מה יסבור בעל השיטה בספינה ובעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות?

מדברי רבא לגבי עציץ שנקבו בארץ ונפו בחו"ל משמע שלמרות שתחתית הכלי נמצאת מתחת לצמח – הוא נחשב מחובר לקרקע, כלומר: חומרים מוצקים לא מבדילים, נראה שבעל השיטה הזאת יסבור שאפי' אם יקח לוח מחומר קשיח, ישים על-גביו אדמה במרכזו, וישתול בה צמח – אותו צמח יחשב מחובר, כי הלוח אינו כלי. כלומר: כל מה שערום וצבד ע"ג הקרקע – הוא קרקע, וכל מה שצומח בו נחשב מחובר, ההגיון בשיטה זו הוא רב, וכן הבעיות שהיא פותרת. כבר בפתחה למאמר הוצגה הבעיה בהגדרת צמח כמחובר לקרקע: הרי הקרקע עצמה בנויה רגבים רגבים זעג"ז שכל אחד מהם נחשב מטלטל לכל דבר. ע"פ השיטות שהגדירו מחובר לקרקע ע"י יניקה או העדר-חציצה שאלנו: עד איזה עומק? עד איפה צריך לינוק כדי להקרא מחובר? מה יהיה דינו של צמח שצומח באופן טבעי¹¹⁶ בתוך שקעוררית שבסלע? אם נגיד, ע"פ שיטה זו, שמחובר הוא קרקע וכל מה שצבד עליה – תפתרנה הבעיות הנ"ל. וכל מה שעולה מתוך הקרקע – הרי הוא מחובר לקרקע.

את הגדר הזו, שמה שקבוע בקרקע נחשב כקרקע, העלה רבא בעצמו בגטין ז: הוא יחס חשיבות לעובדה שעציץ קבוע בקרקע ואינו יכול לברוח. איך תתיחס השיטה הזאת לעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות? מדברי רבא בגטין ז: אפשר לראות ששיטתו אינה מחיבת תשובה מוחלטת לשאלה הזאת. הוא יכול לקבל את ר"ז האומר שלעציץ המונח ע"ג יתדות ולספינה שאינה גוששת יהיה דין אחד. אך הוא בא לומר שדעת ר"ז אינה הכרחית. יתכן שלכו"ע ע"נ המונח ע"ג יתדות אינו מחובר, ויתכן שלכו"ע הוא מחובר. התלבטות זו תואמת את מה שאמרנו, כי אנחנו הגדרנו כמחובר את כל מה שצבד על הקרקע, מפני שכלו קרקע. השאלה היא אם גם מה שפורח באויר¹¹⁷ הוא חלק מן הקרקע או לא. אפשר לומר שכן, ובמיוחד

116. עיין לעיל הערה 56.

117. צריך לשאול מה יהיה דין עציץ בתוך מטוס. לפי שיטה זו, – יש לחלק בין ע"נ המונח ע"ג יתדות לבין מטוס, שכן מטוס עשוי לברוח וע"נ קבוע בקרקע.

שהוא שעון על היתדות, ואפשר לומר שיש לו הגדרה עצמית כמו לכלי, משא"כ גושים הצבורים על-הקרקע.

לגבי ספינה התשובה נראית פשוטה יותר: ספינה היא כלי ולכן היא לא תחשב מחוברת. זה קשה כי ברור שספינה גוששת נחשב מחוברת לכו"ע¹¹⁸. לכן נראה להעמיד את המשנה שם בספינה נקובה, זה מזכיר את ר"ת אחרי שחזר בו. גם הוא העמיד את-המשנה בספינה נקובה¹¹⁹.

בכוחה של שיטה זו להסביר את שיטת ר"ת אחרי שחזר בו. לעץ לא יועיל נקב כי כלי עץ לא יוצא מתורת כלי ע"י נקב. זה יסביר למה יש הבדל בין עץ לבין חרס. (את הענין הזה אפשר להסביר גם בצורה אחרת, ולומר שר"ל שמבדיל בין עץ לבין חרס הולך בשיטת אביי, אך אין זו דרכם של בעלי-התוס', ולכן מצא ר"ת הבדל אחר).

דיון מסכם

אפשר להסביר את ר"ת גם בדרך אחרת, ולומר שאם יש חציצה בין הקרקע לבין הצמח הוא לא יכול להחשב כחלק מן הקרקע אפילו אם הוא יונק ממנה. גם אם הוא צומח ע"ג אדמה עד התהום הוא יחשב מחובר רק אם הוא יונק מאותה תהום – הנ"מ בין שני ההסברים האלה היא עציץ של עץ נקוב שהצמח בו צמח בדיוק מעל הנקב.

אם הולכים בדרך השניה, עולה הבעיה שעולה ברוב שיטות הראשונים: עד איפה צריך הצמח לינוק כדי להחשב מחובר לקרקע?

אפשר לומר שצריך אפשרות-יניקה עד פני-הקרקע, וכאן צריך להכנס לשאלה מהם פני הקרקע, הזכרנו את האפשרות להעמיד את מחלוקת ר' יהודה ורבנן בשאלה האם בים פני הקרקע הם הקרקעית או פני הים, השאלה היא מה פני-הקרקע ביבשה. אם תאמר פני הקרקע הטבעית, מה יהיה דין הנטוע בראש ההרודיון? למשל. הגדרים האלה הם מאד בעיתיים, כי כמו שהוזכר לעיל, האדמה עצמה היא רגבים צבורים זה ע"ג זה.

אפשר לומר שצריך יניקה גם לעומק יותר עמוק, כלומר: שלא יהיה תחתיו שום דבר שמפסיק את היניקה אפילו בעומק הקרקע. ככלל צריך להעלות את השאלה האם הגדר הוא אפשרות פוטנציאלית לינוק עד פני-הקרקע (או עד התהום) או שהגדר הוא שלא יהיה שום דבר שמונע את-היניקה עד שם. כבר נתבאר לעיל שכלי שהשרשים יכולים לשבור אותו ולעבור דרכו אינו מבדיל את הצמח מהקרקע, האם ה"ה בכלי גדול, שברור שלעולם לא יגיעו שרשי הצמח אל דפנותיו?

מסתבר יותר שהגדר הוא העדרו של מונע יניקה (או של חומר שאינו ממין-הקרקע, ע"פ ההסבר שהועלה לעיל כה"א ברש"י) נתבאר לעיל שהחבור לקרקע לא חייב להיות בקו אנכי כלפי-מטה, וגם של מערה¹²⁰ למשל, הוא חלק מן-הקרקע גם למ"ד

118. חלה פ"ב מ"ב.

119. מנחות פד: תוד"ה "כאן בספינה", בדף פה.

120. מנחות פד:

אור מבדיל בין הצמח לבין הקרקע. החפירה שחפרו תחתיו לא מבדילה בינו לבין הקרקע. יוצא מכאן שאם נאמר שמחובר הוא כל דבר שאין תחתיו חומר המונע מעבר נוזלים או שרשים – הרי שאותו חומר יצטרך לסגור על העפר שממנו עולה הצמח הרמטית. כלומר: ככלי סגור, או טבלא שאין העפר שעליה מגיע אל קצותיה, ואין שום מגע בין העפר שעליה לבין זה שתחתיה. כלומר: למרות שהגדר של מחובר לקרקע אינו מחוור כל־צרכו. מהסברות שהועלו לעיל, ההלכה למעשה היא די ברורה ברוב המקרים, כלומר: כל שאינו בתוך כלי אטום למים או לשרשים (לפי רוב השיטות) או שאינו ממין הקרקע (לפי ההסבר שהועלה ברש"י) ואין מגע בין העפר שבו לבין העפר שמחוצה לו – הוא מחובר. הנ"מ בין שיטות אלה לבין שיטת הכלי¹²¹ מצטמצמות רק אל מונע יניקה (או חומר שאינו ממין הקרקע) שאין קשר בין העפר שעל גביו לבין העפר שתחתיו, ואינו מוגדר כלי. כגון: טבלא שאין לה לזבזב¹²² או חומר טבעי המצוי בצורה סגורה (תלוי בנקודות שהועלו לעיל). וכפי שנאמר לעיל, לכל השיטות (ואפי"אם נאמר שהגדר הוא העדר חומר מפסיק) צריך לשאול מה גדר צמח הגדל בעפר המנותק לגמרי מן־הקרקע, כגון ע"נ המונח ע"ג יתדות, או ספינה. שמצד אחד – הוא מנותק לגמרי מן הקרקע. אך מצד שני – אין ביניהם חומר מוצק ממשי, שמפסיק את היניקה או שאינו ממין הקרקע או שהוא כלי.

מעמדו של המחובר לקרקע

בראשית המאמר הוצגה, מלבד השאלה מה מוגדר מחובר לקרקע, גם השאלה במה שונה מבחינה הלכתית מעמדו של המחובר ממעמדו של התלוש, כלומר: מאי נפקא מכל מה שנאמר עד כה?

בואר לעיל, שהמושג "מחובר לקרקע", ע"פ פסק־ההלכה, הוא חלק מהגדרת־הצמח, האם לצמח יש תכונות של קרקע, או לא. אין הכוונה שהוא מחובר בפעל לקרקע שתחתיו, ולא עוד, אלא שהחבור הוא לא דרך הגורם שמחבר אותו לקרקע. כלומר: מחובר לקרקע הוא לאו דוקא מחובר לקרקע מסוימת. וכבר הוכח לעיל שצמח לא נחשב מחובר דוקא לקרקע שעליה הוא מוגדר מחובר לקרקע. ונ"מ לענין נקבו בארץ ונופו בחו"ל. (פרט לשיטת הכלי¹²¹. שבה אין הכרח לומר כך).

זריעה היא חבור לקרקע, זריעה בתוך אדמה שאינה מחוברת לקרקע אינה מוגדרת זריעה, ואכן אומרים¹²³ שבכל מקום שבו התורה מגדירה את החיוב ע"י השרש ז.ר.ע. – הזורע במנותק מן הקרקע, כגון בעציץ שאינו נקוב, פטור, (במקום בו נזכר השרש

121. כיון שלא ברור איזה ראשון הולך בשיטה הזאת, אם בכלל, קראתי לה "שיטת הכלי", ע"ש תוכן השיטה ולא ע"ש בעליה. נסינו להסביר לפיה את ר"ת. יתכן שאף ראשון לא הולך לפיה, אך אפשר להכניס אותה כמעט בכל ראשון, ולומר שהגדר שהוא קובע (חציצה, יניקה, וכד') הוא גדר בחומר ממנו עשוי הכלי המבדיל.

122. עיין גר"ח על הש"ס בשבת פא: בסופו.

123. הרא"ש בשו"ת, כלל ב' תשובה ד'.

הזה פעמים, (דהיינו לענין הכשר זרעים). אומר ר"ש¹²⁴ שגם זריעה במנותק היא זריעה בו, "התורה רבתה טהרה אצל זרעים".

הגמ' במנחות¹²⁵ דנה בחטה שזרעה ועקרה קודם לעומר וזרעה שוב (כלומר: נטעה) אחרי-העומר, הגמ' שם מגסה לדמות דין זה לדין עציץ שהיה סתום לפני העומר ונקב אחרי העומר, דוחה את ההו"א הזאת בכך שבמקרה הנדון היתה זריעה לפני העומר, ואפשר לומר שהשבולת ישנה, אבל בעציץ – חדא זריעה היא, ומשמע משם שזריעתו שלפני-העומר בתוך הכלי אינה זריעה.

כתוב¹²⁶ שצמח שגדל בעציץ סתום ונקבו, אם הביא שלישי לפני שנקב – חייב בתרו"מ, ואם לאו – פטור. מכאן שגדולו לפני שנתחבר לקרקע עולה לו לשעור שלישי גדול, כנראה בגלל שבפעל הוא גדל. כתוב¹²⁷ גם שזריעה בעציץ שאינו נקוב אינה מוגדרת זריעה מדאורייתא, אבל מדרבנן מחמירים בכל מקום שהגדרתה כזריעה היא חומרא.

בירושלמי¹²⁸ כתוב שהנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה. האמוראים שם דנים למה. ר' יוסי אומר: מפני שהשרשים מפעפעים אותו, אבל ר' יונה אומר שכלי חרס עומד בפני שרשים.

עולה מדברי ר' יונה שלפיו גדר החבור לקרקע לענין ערלה הוא אחר. זה משמע גם במשנה שם¹²⁹. כתוב בה שאילן שנעקר והסלע עמו אם יכול לחיות – פטור, ואם לאו – חייב. עולה משם שגדר החבור לקרקע לענין מנין שנות ערלה הוא מציאות בתוך עפר שאפשר לחיות ממנו, ואם הוא עבר מעפר לעפר, גם אם הוא נשאר מחובר לקרקע – יש להתחיל למנות לו מחדש.

נתבאר לעיל שבכל מקום בו מופיע בתורה השרש ז.ר.ע. הכונה לחבור לקרקע, לגבי ערלה מופיע השרש נ.ט.ע.¹³⁰ השאלה היא מה הגדר לגביו.

הירושלמי שם שואל מה דין ירק שגדל בעציץ הו"ל, האם מפני שהאילן נחשב מחובר גם הירק יחשב מחובר, או לא. הרמב"ם¹³¹ כותב שעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אע"פ שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות. באופן פשוט (וכך נתבאר לעיל) כונתו היא שכיון ששרשי אילן חודרים דרך העציץ, משא"כ שרשי זרעים, נחשב העציץ מחובר רק לענין האילן. אך אולי אפשר לפרשו שכיון שאילן הוא נטיעה ולא זריעה – גדרו אחר.

דעת ר' יוסי המובאת בירושלמי היא שעציץ שאינו נקוב חייב בערלה כי השרשים יכולים לבקעו. סביר שהוא יאמר שנטיעה היא גדר בעפר החדש שסביב השרשים, כי

124. שבת צה.

125. ע.

126. ירושלמי מעשרות פ"ה סה"ב, והובא ברמב"ם תרומות פ"ה הל"א.

127. מנחות ע.

128. ערלה פ"א סה"ב.

129. פ"א מ"ג.

130. ויקרא י"ט כ"ג.

131. הל' מע"ש ונט"ך פ"י ה"ח.

אם הוא לא יגיד כך קשה עליו מהמשנה. אבל הוא יאמר שללא חבור לקרקע לא יהיה חיוב ערלה.

כלומר: לפי דעתו גם באילן שנעקר והסלע עמו צ"ל שהוא נעקר בצורה כזאת שהוא נשאר תמיד מחובר לקרקע. אבל עפרו התחלף. כיום נהוג להקל גם באילן שחבורו לקרקע פסק לגמרי אך בא עמו עפר שהעץ יכול לחיות בו. נראה שזה מבוסס על דעת ר' יונה שאין משמעות לחבור לקרקע לענין ערלה. אם אכן פוסקים כר' יונה יש להחמיר גם בעציץ שאין השרשים מפעפעים אותו, למנות לו שנות ערלה (אך אפשר לחלק בין חיוב ערלה, בכלל לבין מנין שנות ערלה, ולומר שאם הוא נטע כבר הוא מונה שנים מיום נטיעתו אף אם נעקר עם הסלע, אך אם נטע לראשונה בעציץ, בעפר שיכול לחיות בו פטור עד שינטע באדמה. אם נחלק כך אפשר יהיה להקל כאן וכאן, אך צריך למצוא הגיון בחלוק מעין זה).

הטור¹³³ מביא את פסקו לגבי החומר ממנו עשוי העציץ (עץ, חרס וכד') בהל' ערלה. מזה נראה שהוא סובר שבערלה יש חשיבות לחבור לקרקע, השו"ע¹³⁴ כותב שהנוטע בעציץ חייב. הגר"א¹³⁵ אומר עליו שאע"פ שבירושלמי כתוב כלי חרס – סבירא ליה דכ"ש של עץ. מזה משמע שלדעתו הדיון בירושלמי הוא דיון במחובר לקרקע, ובכ"ז לגבי ערלה (או לגבי אילן) אפי' בכלי חרס נחשב מחובר, כי השרשים מפעפעים אותו, אבל אפשר להסביר אחרת את דברי השו"ע ולומר שהוא סובר שערלה יש גם במנותק מן הקרקע.

הירושלמי בכלאים¹³⁶ מביא שני מקרים בהם יש הבדל בין צמח מחובר לשאינו מחובר: לענין כלאים ומעשרות. הוא מתלבט בשני מקרים אחרים: האם לברך על פתו-המוציא לחם מן הארץ¹³⁷, והאם אפשר להדלות על הסוכה צמח מתוך עציץ שאינו נקוב.

בעית-הסכוך הוא משולשת:

(א) האם יש לזה גדר של גדולי קרקע? אם לא – הוא פסול.

(ב) אם כן – האם יהיה לסכך הזה גדר של תלוש? אם לא – הוא פסול.

(ג) האם הסכך הזה יקבל טומאה, (אם כן – הוא פסול)?

השאלה שהירושלמי מתלבט בה היא השאלה השניה, ולכן נראה שפשיטא לו שיש לזה גדר של גדולי קרקע. ומכאן אתה למד על גדר גדולי קרקע לענין סכך. משמע גם שפשוט לו שהסכך הזה לא יקבל טומאה לכן נראה שהוא מפרש את המשנה בעקצין בעציץ שאינו נקוב¹³⁸. והוא מבין שהכל נטהר ברגע שהצמח יוצא מן

133. יר"ד רצ"ד.

134. יר"ד רצ"ד סכ"ו.

135. יר"ד רצ"ד ס"ק ס"ד.

136. פ"ז ה"ה.

137. השאלה היא אם הבעיה של הירושלמי היא מצד המלים "מן הארץ" או מצד שאינו גדולי קרקע וברכתו "שהכל". מזה ששאלו רק על "המוציא" ולא על שאר ברכות גדולי-קרקע משמע שהבעיה היא במלים "מן-הארץ".

138. בנגוד לרמב"ם.

העציץ. (לפי שיטת הכלי דין זה יוסבר היטב: ברגע שהצמח עולה מעל הכלי ואפי' אם הוא עדיין מעל הכלי ולא מעל האדמה הוא כבר לא כנוס בתוך הכלי).
האחרונים¹³⁹ מעלים שאלה לגבי ארבעה מינים שגדלו בעציץ שאינו נקוב. וכבר הוזכר לעיל שצמח מחובר לקרקע נקנה בקנין קרקע ואינו זוקק שבועה, וחלים עליו גדרים מסוימים לענין שבת. לעיל כבר נדון מעמדו לענין גט.
לענין פדיון הקדש¹⁴⁰ יש למחובר לקרקע גדר של מטלטלין ולא של קרקע. אך שם זו סברה פשוטה הוא לא נחלק זהו לא יכול להפרות בחומר זרע שעורים בחמישים שקל כסף. מ"מ הוא נפדה בפ"ע ולא אגב הקרקע שבה הוא גדל.
מהנקודות שמנינו, בהן יש נ"מ לגדר מחובר לקרקע, עולה שצמח שגדל במנותק מהקרקע אינו מוגדר צמח לענינים רבים, ואילו צמח שגדל במחובר הוא עצמו קרקע. מדרבנן חלים על עציץ שאינו נקוב דינים שונים של קרקע¹⁴¹, כגון חיוב בתרו"מ, אסור תלישה בשבת, ועוד. (לשיטות מסוימות גם פרוזבול חל על צמח מנותק, למרות שעל עציץ שאינו נקוב הוא אינו חל).

139. חיי'אדם קנ"ב ס"ג.

140. ערכין יד.

141. ברכות מז, שבת קכה, עירובין לא, פסחים לה, יבמות קיד, גטין סה. ועוד.